

TA'LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV TA'LIMNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TAHLILI

Sattorova Mohira Aminqulovna

ATMU pedagogika kafedrası dotsenti

Ergasheva Fayoza Bahodir qizi

ATMU Defektologiya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limning pedagogik va psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati, maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb etishning afzalliklari hamda bu jarayonda pedagog, psixolog, defektolog va ota-onalar hamkorligining ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, inklyuziv ta'limni samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar, psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari va zamonaviy yondashuvlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'limning barcha o'quvchilar uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishdagi o'rnini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Inklyuziv ta'lim, pedagogik tahlil, psixologik tahlil, maxsus ta'lim ehtiyojlari, integratsiya.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri har bir bolaning sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlashdan iboratdir. Bunda jismoniy, aqliy yoki psixologik rivojlanishida o'ziga xos ehtiyojlari mavjud bo'lgan bolalarning ta'lim jarayoniga to'liq jalb etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan inklyuziv ta'lim konsepsiyasi dunyoning ko'plab mamlakatlarida ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan.

Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarning individual imkoniyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularni bir xil ta'lim muhitida o'qitishni nazarda tutuvchi tizimdir. Mazkur yondashuv bolalarni alohida ajratish emas, balki ularning jamiyat hayotida faol ishtirok etishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Inklyuziv ta'limning muvaffaqiyati ko'p jihatdan pedagogik va psixologik omillarga bog'liq bo'lib, bu jarayonda o'qituvchilar, psixologlar, defektologlar, ijtimoiy pedagoglar va ota-onalarning hamkorligi muhim o'rin tutadi.

Bugungi kunda ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni shakllantirish, maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan o'quvchilarning psixologik moslashuvini ta'minlash, ularning bilim olish jarayonidagi qiyinchiliklarini bartaraf etish hamda tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishiga ko'maklashish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, inklyuziv ta'limning

samaradorligi pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi, ta'lim dasturlarining moslashuvchanligi va ta'lim muassasasida yaratilgan psixologik muhit bilan bevosita bog'liqdir.

Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida inklyuziv ta'limning pedagogik-psixologik asoslari, uning afzalliklari va amaliy ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maxsus ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlashning samarali usullari hamda inklyuziv ta'limni rivojlantirish istiqbollari yoritib beriladi. Bu masalalarning o'rganilishi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, barcha bolalar uchun qulay va teng imkoniyatlarga ega bo'lgan ta'lim muhitini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Butun jahondagi ehtiyoj va ta'minot o'rtasidagi bog'liqsizlik maxsus tarbiyaga muhtoj bolalarga ta'lim berish strategiyasini qo'llab-quvvatlash g'oyasining ko'tarilishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, pullik maxsus maktablar va markazlar hamma holatda ham ularni ajratishni tezlashtiradi, lekin maxsus tarbiyaga muhtoj bolalarning trening va ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondira olmaydi. Oddiy maktablar ko'proq ahamiyat kasb etishi kerak. Ular maqsadli o'qitish dasturlarini qaytadan tuzishlari lozim.

Inklyuziv ta'lim tizimining an'anaviy ta'limga yondashuvini taqqoslash asosida baholash mumkin (1.1- jadval). Kelib chiqishi jihatidan umumiy parallel bo'lgan hozirgi maktab tizimi va maxsus maktablar yo'naltirish va integrasiyadan rivojlanib borayotgan inklyuziv maktablarga aylanib bormoqda. Rivojlanib borayotgan tizim uchun inklyuziv maktablar qo'shimcha tanlanishi kerak bo'lgan imkoniyat emas, balki majburiydir. Buning natijasida oddiy sinf xonasi maxsus tarbiyaga muhtoj bolalar ta'limi uchun birinchi imkoniyatga aylanadi. Og'ir va murakkab qiyinchiliklari bor bo'lgan bolalarga ba'zi hollarda boshqa turdagi markazlar yoki oddiy maktab ichida maxsus bo'lim kabi dasturlar qo'llanishi mumkin. Sinf xonasi ehtiyojni qondira olmagunga qadar, bu qo'shimcha imkoniyatdan foydalanish tavsiya etilmaydi. Yuqorida tilga olingan strategiyaning sog'liqni saqlash xizmati bilan o'xshashlik tomonlari bor. Kasallarning ko'pchiligiga ularning uylarida yoki yaqin oradagi klinikalarda xizmat ko'rsatiladi. Ba'zilariga shifoxonadan joy beriladi. Ularning juda oz qismi maxsus tibbiy yordam bo'limida davolanadi. Odatda, biz burnimiz oqsa, shifokorga murojaat qilmaymiz. Shunga o'xshash, ko'pgina maxsus ta'limga muhtoj bolalarning ehtiyojlarini oddiy maktabning o'zida ham qondirsa bo'ladi.

Berilayotgan ta'lim, albatta, bolaning haqiqiy ehtiyojlariga mos kelishi kerak. Shu yo'l orqali qimmatbaho va eshitmaydigan mutaxassis xizmatlari zarur holatlar uchun saqlab qo'yiladi. Ushbu yangi yo'nalishlarga bog'liq holda, maxsus maktablar keng sur'atda resurs markazlariga aylana boshladi. Ular o'zlarining yuksak tajriba va bilimlarini qo'llay oladigan keng ko'lamdagi

dasturlarda qatnasha boshlashdi va faoliyatlarini oddiy maktablar, oilalar hamda jamiyat bilan bog‘lagan holda olib borishadi. Maxsus ta‘limga muhtoj bolalarning yo‘naltirilgan ta‘limiga va umumiy ta‘limga ikkita turli xildagi masala deb qaramaslik kerak. Oldingi ta‘lim umumiy ta‘lim rejasining qismi va qolipi vazifasini o‘tashi kerak. Hozirda biz ta‘lim ta‘minotini maxsus ta‘limga muhtoj bolalarga yetkazib berilyapti va bu bilan ta‘lim barchaga inklyuziv ta‘lim tamoyilini qonun yoki islohot deb qabul qilib, maqsadimizga erisha olamiz. Inklyuziv ta‘limda imkoniyati cheklangan bolalarning ta‘lim muassasasiga jalb qilinishi muhim hisoblanadi.

Maxsus ta‘limga muhtoj bolalar hozirgi paytda oddiy maktab tizimiga qabul qilinmayapti. Bu holat maxsus ta‘limga muhtoj bolalarning talablariga javob berolmaydi. Shu bois ham, bu sohaga o‘zgartirishlar kiritilishi lozim. Shu sababli integrasiyaga maktab islohoti sifatida qaralishi zarur. Uning maqsadi mavjud aniq dasturlar doirasida barchaga ta‘lim beruvchi maktab tizimini yaratishdan iborat bo‘lmog‘i lozim. Hozirgi vaqtda imkoniyati cheklangan bolalarning ta‘lim olish darajasi yildan-yilga oshib borilayotganligi kelajakda aniq dastur asosida maktab tizimini yaratishga zamin bo‘ladi. Ta‘lim xizmatlarini rejalashtirishda Birlashgan Millatlar Tashkilotining maxsus tarbiyaga muhtoj odamlar borasida ish yurituvchi jahon dasturi qo‘llanmasi doirasida faoliyat yuritish tavsiya etiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti taklifi bilan maxsus tarbiyaga muhtoj odamlarga teng imkoniyatlar belgilovchi standart qoidalarga to‘ldirish kiritilgan (Qoida N.6, II ilova).¹ Birlashgan Millatlar Tashkilotining maxsus tarbiyaga muhtoj shaxslar imkoniyatlarini barqarorlashtirish to‘g‘risidagi standart qoidalari buni shunday izohlaydi: «Hukumatning maktab va jamiyat miqyosida tushunarli va qabul qilingan aniq islohoti bo‘lishi kerak...» (N6.6-Qoida). BMTga a‘zo 120 ta mamlakat maxsus tarbiyaga muhtoj odamlarga boshqalar bilan teng ta‘lim olish imkoniyatlarini beruvchi huquqlarni tan oluvchi siyosiy qonunlar yuritishi kerak. Maxsus tarbiyaga muhtoj shaxsning ta‘limi iloji boricha umumiy maktab tizimida olib borilishi kerak. Ta‘limtarbiya organlari va majburiy ta‘lim to‘g‘risidagi qonunlar javobgarlikni o‘z bo‘yinlariga olgan holda, turli darajadagi maxsus tarbiyaga muhtoj bolalarning holatlarini inobatga olib, majburiy ta‘limga kiritishi shart.

Mavjud maxsus maktablarga ajratilayotgan investisiyalar ularning yangi maqsadlari, oddiy maktablarda maxsus ta‘limga bo‘lgan ehtiyojlarning qondirilishiga qaratilgan vazifalarga sarflanishi kerak. Maxsus maktablari kam yoki umuman yo‘q mamlakatlar inklyuziv maktablar ochish va maxsus xizmatlarni ko‘rsatish borasidagi harakatlariga kerakli maslahatlarni olishlari mumkin, ayniqsa, maxsus ehtiyojlar ta‘limida o‘qituvchilar tayyorlashni amalga oshirish va kerakli jamoani tuzish, ularga ko‘plab bolalar va yoshlarga

xizmat ko'rsatishida kerak bo'ladigan jihozlangan resurs maktablarini tashkil etish lozim. Inklyuziv ta'limda yangi fikrlarning talqin etilishi milliy islohot va maxsus yordamga muhtoj bolalar, yoshlar uchun istiqbolli dasturlarda aniq aks etishi lozim. Maxsus ta'limga muhtoj bolalar hozirgi maktab tizimida ehtiyojlari qondirilmayotgan bolalardir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak maktablar barcha bolalarning turli xildagi va umumiy maqsadlari, intilishlari, qiziqishlariga javob berishi darkor hamda ularning bilim olishlarini ta'minlashi kerak. Maxsus ehtiyojlar ta'limi umumiy ta'lim tizimining bir qismidir. U jamiyat va mutaxassislar salohiyati, ularning munosabatlari, moliyaviy resurslarni taqsimlash va o'qitish, o'qituvchilar va maktab faoliyati borasidagi savollar bilan o'zaro bog'liqdir.

Ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritish muhimdir. An'anaviy ta'lim va maxsus ta'lim o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta'lim oddiy ta'limning bir qismi bo'lishiga qaramasdan, o'zining o'quvchilari, o'qituvchilari, boshqaruv jamoasi va ta'minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta'lim tizimi amalda qo'llanib kelinmoqda. Barcha o'quvchilarning talablariga javob beruvchi inklyuziv maktabda bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi. Islohotlar ta'lim maqsadlarining amaliyotini boshqarishi mumkin, lekin ular pedagogik amaliyotini to'g'ridan-to'g'ri boshqara olmaydi. Shu sababdan ta'lim samarali bo'lishi uchun islohotlar yaxshi muhokama qilinishi hamda ta'lim tizimi boshqaruvchilari va uni amalda qo'llovchilar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak. Hukumat miqyosida qabul qilingan islohotlarning muhimligi ularning ta'lim masalalarini yetarli darajada hal qilishida emas. Masalan, qaytarzda o'qitish, balki ular sababli yuzaga kelayotgan munozaralarning tabiati va ta'lim tizimining boshqa bo'limlarida yuritilayotgan siyosatning muhimligidadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muminova M. "Inklyuziv ta'lim" Toshkent 2019y
2. Qodirova "Inklyuziv va maxsus ta'limning filologik asoslari" Chirchiq 2022y
3. I.Madatov, Inklyuziv ta'lim, Toshkent – "Best-Publish" 2024
4. Shomahmudova "Maxsus va inklyuziv ta'lim" uslubiy qo'llanma, Toshkent 2011y